



**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

ЗАТВЕРДЖЕНО

Рішення вченої ради університету
25 червня 2026 року,
Протокол № 13

Т.в.о. ректора, голова вченої ради
університету, доктор юридичних наук,
професор



Олег ОМЕЛЬЧУК

25 червня 2026 року

**РОБОЧА ПРОГРАМА
навчальної дисципліни
«ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНОГО ПРАВА»
для підготовки на другому освітньому рівні
здобувачів вищої освіти ступеня магістра
за спеціальністю D8 Право
галузі знань D Бізнес, адміністрування та право
Освітня програма «Магістр права»**

м. Хмельницький
2026

РОЗРОБНИКИ:

Професор кафедри приватного права,
доктор юридичних наук, професор

22 травня 2026 року

Володимир ВАТРАС

Професорка кафедри приватного права,
кандидат юридичних наук, доцент

22 травня 2026 року

Ірина СЕРДЕЧНА

Схвалено кафедрою приватного права
25 травня 2026 року, протокол № 11.

Завідувач кафедри приватного права,
доктор юридичних наук, професор

25 травня 2026 року

Світлана ГРИНЬКО

ПОГОДЖЕНО:

Гарант освітньої програми
18 червня 2026 року

Сергій КРУШИНСЬКИЙ

Декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент
18 червня 2026 року

Віктор ЗАХАРЧУК

Рішення методичної ради університету
18 червня 2026 року, протокол № 8.

Голова методичної ради університету,
кандидатка наук з державного
управління, доцентка
18 червня 2026 року

Ірина КОВТУН

ЗМІСТ

Стор.

1.	Опис навчальної дисципліни	–	4
2.	Програмні компетентності і заплановані результати навчання	–	4
3.	Програма навчальної дисципліни	–	5
4.	Структура вивчення навчальної дисципліни	–	7
4.1.	Тематичний план навчальної дисципліни	–	7
4.2.	Аудиторні заняття	–	8
4.3.	Самостійна робота студентів	–	8
5.	Методи навчання та контролю	–	8
6.	Схема нарахування балів	–	9
7.	Рекомендовані джерела	–	9
7.1.	Основні джерела	–	9
7.2.	Допоміжні джерела	–	10
8.	Інформаційні ресурси в Інтернеті	–	11

1. Опис навчальної дисципліни

1. Шифр і назва галузі знань	– D Бізнес, адміністрування та право
2. Код і назва спеціальності	– D8 Право
3. Назва спеціалізації	– Спеціалізація не передбачена
4. Назва дисципліни	– Проблеми сімейного права
5. Тип дисципліни	– вибіркова
6. Освітній рівень, на якому вивчається дисципліна	– другий
7. Ступінь вищої освіти, що здобувається	– магістр
8. Загальний обсяг вивчення дисципліни: (кредитів ЄКТС / годин)	– 3 / 90
9. Форма семестрового контролю	– залік
10. Місце дисципліни в логічній схемі:	
1) попередні дисципліни	– Зобов'язання з відшкодування шкоди; Проблеми нормотворення та правозастосування
2) супутні дисципліни	– Альтернативне вирішення правових спорів; Етичні стандарти правничої діяльності
3) наступні дисципліни	– немає
4) дисципліна пов'язана з такими вибічковими дисциплінами	– Проблеми виконання судових рішень
11. Мова вивчення дисципліни	– українська.

2. Програмні компетентності і заплановані результати навчання

Програмні компетентності, які здобуваються під час вивчення навчальної дисципліни	Загальні компетентності ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу. ЗК3. Здатність до пошуку, оброблення та аналізу інформації з різних джерел. ЗК6. Здатність генерувати нові ідеї (креативність). ЗК7. Здатність приймати обґрунтовані рішення.
	Спеціальні компетентності СК1. Здатність застосовувати принципи верховенства права для розв'язання складних задач і проблем, у тому числі, у ситуаціях правової невизначеності. СК4. Здатність оцінювати взаємодію міжнародного права та міжнародних правових систем з правовою системою України. СК5 Здатність використовувати сучасні правові доктрини та принципи у правотворчості та в процесі застосування інститутів публічного і приватного права, а також кримінальної юстиції. СК9 Здатність застосовувати міждисциплінарний підхід в оцінці правових явищ та правозастосовній діяльності. СК10 Здатність ухвалювати рішення у ситуаціях, що вимагають системного, логічного та функціонального тлумачення норм права, а також розуміння особливостей практики їх застосування.

	СК13 Здатність доносити до фахівців і нефахівців у сфері права інформацію, ідеї, зміст проблем та характер оптимальних рішень з належною аргументацією. СК15 Здатність самостійно готувати проекти актів правозастосування, враховуючи вимоги щодо їх законності, обґрунтованості та вмотивованості.
Програмні результати навчання	РН1 Оцінювати природу та характер суспільних процесів і явищ, і виявляти розуміння меж та механізмів їх правового регулювання. РН3 Проводити збір, інтегрований аналіз та узагальнення матеріалів з різних джерел, включаючи наукову та професійну літературу, бази даних, цифрові, статистичні, тестові та інші, та перевіряти їх на достовірність, використовуючи сучасні методи дослідження. РН6 Обґрунтовано формулювати свою правову позицію, вміти опонувати, оцінювати докази та наводити переконливі аргументи. РН7 Дискутувати зі складних правових проблем, пропонувати і обґрунтовувати варіанти їх розв'язання. РН9 Генерувати нові ідеї та використовувати сучасні технології у наданні правничих послуг. РН11 Використовувати передові знання і методики у процесі правотворення та правозастосування інститутів публічного та приватного права і кримінальної юстиції. РН13 Аналізувати та оцінювати практику застосування окремих правових інститутів. РН14 Обґрунтовувати правову позицію на різних стадіях правозастосування.

3. Програма навчальної дисципліни

Тема 1. Проблеми методології сімейного права

Проблемні питання дефініції «сімейне право». Місце сімейного права в системі права України (теоретичні дискусії щодо предмета та метода сімейно-правового регулювання). Концепція сімейне право як самостійна галузь права. Концепція сімейне право як підгалузь (інститут) цивільного права.

Сімейне право як юридична наука: становлення та розвиток науки сімейного права; особливості розвитку сучасної науки сімейного права. Проблеми системи сімейного права. Принципи сімейного права. Проблеми джерел сімейного права. Загальна характеристика джерел сімейного права (нормативно-правовий акт, договір, звичай) та їх роль у регулюванні сімейних відносин. Значення судової практики при застосуванні сімейного законодавства. Практика Європейського суду з прав людини як джерело сімейного права.

Поняття, зміст та значення історико-правового методу наукових досліджень для вивчення сімейного права України. Періодизація розвитку сімейного права.

Сім'я як правова категорія та особливий феномен суспільних відносин. Теоретичні дискусії щодо доцільності юридичного закріплення поняття сім'ї в науці та законодавстві.

Тема 2. Проблеми шлюбного права

Шлюб як основна підстава виникнення сімейних прав та обов'язків. Проблемні питання дефініції шлюбу. Юридична природа шлюбу. Проблеми відмежування шлюбу від фактичних шлюбних відносин.

Право на шлюб та його реалізація в сучасних умовах. Умови вступу у шлюб. Проблеми вдосконалення процедури державної реєстрації шлюбу. Особливості реєстрації шлюбу із особами, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, з іноземними громадянами та особами без громадянства.

Інститут наречених та його значення у сімейному праві України. Проблемні питання правового закріплення фактичних шлюбних відносин в Україні. Проблеми одностатевих союзів.

Поняття проблеми та значення інституту недійсності шлюбу.

Поняття проблеми та значення інституту припинення шлюбу.

Проблемні питання інституту сепарації (встановлення режиму окремого проживання подружжя).

Проблеми побудови системи особистих немайнових прав та обов'язків подружжя. Особливості здійснення і захисту особистих немайнових прав подружжя.

Проблеми правовідносин власності подружжя. Право особистої приватної власності подружжя та проблеми його здійснення і захисту. Право спільної сумісної власності подружжя та проблеми його здійснення і захисту. Проблемні питання поділу майна подружжя, що є їх спільною сумісною власністю. Проблеми здійснення і захисту майнових прав у фактичному шлюбі.

Проблемні питання аліментних зобов'язань подружжя.

Тема 3. Сімейне договірне право

Сімейне договірне право як інститут сімейного права: проблеми становлення і розвитку. Проблеми побудови системи сімейних договорів.

Шлюбний договір як інструмент договірного регулювання відносин подружжя. Юридична природа шлюбного договору. Проблеми укладення, зміни, розірвання і припинення шлюбного договору.

Проблеми укладення, зміни, розірвання і припинення аліментного договору. Проблеми укладення, зміни, розірвання і припинення сімейного договору. Проблеми укладення, зміни, розірвання і припинення договору про участь у вихованні дітей. Проблеми укладення, зміни, розірвання і припинення патронатного договору. Проблеми укладення, зміни, розірвання і припинення договору про прийомну сім'ю. Проблеми укладення, зміни, розірвання і припинення договору про розміщення дитини на виховання в дитячий будинок сімейного типу.

Тема 4. Проблеми правовідносин між батьками дітьми

Поняття та проблемні питання батьківського правовідношення. Походження як підстава виникнення правового зв'язку між батьками і дітьми.

Проблеми визначення походження дитини від матері та батька, які перебувають у шлюбі між собою. Проблеми визначення походження дитини, народженої в результаті застосування допоміжних репродуктивних технологій. Проблеми визначення походження дитини від батька у разі реєстрації повторного шлюбу з її матір'ю. Проблеми визначення походження дитини, батьки якої не перебувають у шлюбі. Проблеми визначення походження дитини за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини.

Проблеми визнання батьківства та материнства за рішенням суду. Проблеми встановлення факту батьківства та материнства за рішенням суду. Проблемні питання оспорування батьківства та материнства.

Проблеми побудови системи особистих немайнових прав та обов'язків батьків і дітей. Особливості здійснення і захисту особистих немайнових прав батьків і дітей. Проблеми інституту позбавлення батьківських прав. Інститут відібрання дитини від

батьків без позбавлення батьківських прав та його правові наслідки. Проблеми здійснення і захисту майнових прав та обов'язків батьків і дітей.

Тема 5. Проблеми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

Поняття сутність та проблеми інституту влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Система форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Проблеми інституту усиновлення. Проблеми здійснення усиновлення.

Поняття, сутність і проблеми інституту опіки та піклування в сімейному праві. Проблемні питання встановлення та припинення опіки та піклування. Правовий статус опікуна та піклувальника.

Поняття, сутність та проблеми патронату. Правовий статус патронатного вихователя.

Поняття, сутність та проблеми влаштування дитини у прийомну сім'ю як форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Поняття прийомної сім'ї. Правовий статус прийомних батьків. Правовий статус прийомних дітей.

Поняття, сутність та проблеми влаштування дитини у дитячий будинок сімейного типу як форма влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Поняття дитячого будинку сімейного типу. Правовий статус батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу. Правовий статус вихованців дитячого будинку сімейного типу.

Тема 6. Проблеми сімейного права у інших правопорядках. Проблеми регулювання сімейних відносин за участю іноземного елемента.

Поняття порівняльного сімейного права та значення компаративістського методу наукових досліджень у сімейному праві. Проблеми регулювання сімейних відносин у країнах романо-германської системи права. Проблеми регулювання сімейних відносин у країнах прецедентної системи права. Проблеми регулювання сімейних відносин у мусульманському праві. Проблеми регулювання сімейних відносин у звичаєвих правових системах.

Поняття, сутність та проблеми сімейних правовідносин з іноземним елементом. Правовий статус іноземців та осіб без громадянства у сімейних правовідносинах в Україні. Проблеми регулювання шлюбних відносин за участю іноземного елемента. Колізійні питання визнання батьківства в Україні та за межами України. Проблеми правовідносин усиновлення за участю іноземного елемента. Колізійні питання опіки і піклування. Проблеми застосування законів іноземних держав та міжнародних договорів. Проблеми визнання в Україні актів цивільного стану, зареєстрованих за законами іноземних держав.

4. Структура вивчення навчальної дисципліни

4.1. Тематичний план навчальної дисципліни

№ те- ми	Назва теми	Кількість годин											
		Денна форма навчання						Заочна форма навчання					
		Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
			Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС		Лекції	Сем. (прак).	Лабор.	Ін.зав.	СРС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1.	Проблеми методології сімейного права	13	2	2			9	13					13

2.	Проблеми шлюбного права	17	4	4			9	17	2	2			13
3.	Сімейне договірне право	17	4	4			9	17	2	2			13
4.	Проблеми правовідносин між батьками і дітьми	17	4	4			9	17	2	2			13
5.	Проблеми влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	13	2	2			9	13	2				11
6.	Проблеми сімейного права у інших правопорядках. Проблеми регулювання сімейних відносин за участю іноземного елемента.	13	2	2			9	13	2				11
Усього годин:		90	18	18	–	–	54	90	10	6	–	–	74

4.2. Аудиторні заняття

4.2.1. Аудиторні заняття (лекції, семінарські (практичні) заняття) проводяться згідно з темами та обсягом годин, передбачених тематичним планом.

4.2.2. Плани лекцій з передбачених тематичним планом тем визначаються в силабусі навчальної дисципліни.

4.2.3. Плани семінарських (практичних) занять з передбачених тематичним планом тем, засоби поточного контролю знань визначаються в силабусі навчальної дисципліни.

4.3. Самостійна робота студентів

4.3.1. Самостійна робота студентів денної форми навчання включає опрацювання завдань до кожної теми та виконання індивідуальних завдань.

4.3.2. Самостійна робота студентів заочної форми навчання включає опрацювання завдань до кожної теми та виконання письмових контрольних робіт.

4.3.3. Завдання для самостійної роботи студентів, а також порядок здобуття балів за самостійну роботу визначаються в силабусі навчальної дисципліни.

5. Методи навчання та контролю

Під час лекційних занять застосовуються:

- 1) традиційний усний виклад змісту теми;
- 2) слайдова презентація.

На семінарських заняттях застосовуються:

- дискусійне обговорення проблемних питань;
- тестові завдання;
- повідомлення про виконання завдань.

Поточний контроль знань студентів з навчальної дисципліни проводиться у формах:

- 1) усне або письмове (у тому числі тестове) бліц-опитування студентів щодо засвоєння матеріалу попередньої лекції;

- 2) усне або письмове(у тому числі тестове) опитування на семінарських заняттях;
- 3) захист підготовленого публічного виступу.

Підсумковий семестровий контроль проводиться у формі усного заліку.

Структура залікового білету включає два теоретичних питання.

ЗРАЗОК

1. Шлюбний договір як інструмент договірного регулювання відносин подружжя.
2. Поняття, сутність та проблеми патронату.

6. Схема нарахування балів

6.1. Нархування балів студентам з навчальної дисципліни здійснюється відповідно до такої схеми:



6.2. Обсяг балів, здобутих студентом під час лекцій, семінарських занять, самостійної роботи студентів та виконання індивідуальних завдань визначаються в силабусі навчальної дисципліни.

7. Рекомендовані джерела

7.1. Основні джерела

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
3. Сімейний кодекс України : Кодекс України; Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2947-14>
4. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/435-15>

5. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України; Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>
6. Про державну реєстрацію актів цивільного стану : Закон України від 01.07.2010 № 2398-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
8. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
10. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15>
11. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 520 с.
12. Науково-практичний коментар. Сімейний кодекс України / за заг. ред. Т. В. Боднар, О. В. Дзери. Київ : Юрінком Інтер, 2020. 552 с.
13. Менджул М.В. Порівняльне сімейне право: навчальний посібник. Ужгород, 2021. 296 с. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/79990>.
14. Чернега В.М. Сімейне (національне, міжнародне, порівняльне) право: підручник. Ліра-К. 2023. Київ. 370 с.

7.2. Додаткові джерела

15. Про затвердження Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.09.2008 № 866-2008-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>
16. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2008 № 905-2008-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-%D0%BF#Text>
17. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 564-2002-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/564-2002-%D0%BF#Text>
18. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2002 № 565. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-2002-%D0%BF#Text>
19. Анікіна Г. В., Гаврік Р. О. Досягнення шлюбного віку як умова вступу в шлюб в законодавстві зарубіжних країн. Журнал східноєвропейського права. 2021. № 92. С. 20–26.
20. Бондаренко-Зелінська Н. Л., Бориславська М. В. До питання про захист прав дитини: вітчизняний та зарубіжний досвід. Університетські наукові записки. 2021. № 6 (84).
21. Ватрас В. А. До питання про релігійні норми як джерела сімейного права. Visegrad Journal on Human Rights. 2020. № 3. Vol. 1. С. 41–47.
22. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики : монографія. Хмельницький : Поліграфіст-3, 2020. 824 с.
23. Ватрас В. А. Право особи на сім'ю у практиці Європейського суду з прав людини та національній правовій доктрині. KELM (Knowledge, Education, Law, Management). 2023. № 2 (54). С. 101–107.
24. Ватрас В. А. Прикладні питання відкриття провадження у сімейних справах в цивільному процесі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. № 80 (6). С. 151–156.
25. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу шляхом розірвання в сімейному праві України. Прикарпатський юридичний вісник. 2020. № 6. С. 34–37.
26. Грицишина Л. В. Розірвання шлюбу з окремими категоріями осіб в сімейному праві України. Університетські наукові записки. 2020. № 5 (77). С. 57–63.
27. Грицишина Л. В. The regime of separation of couple in the family law of Ukraine as one of the ways of termination of marriage. Visegrad Journal on Human Rights. 2020. № 6. С. 132–138.

28. Грицишина Л. В. Правові наслідки припинення шлюбу за законодавством України. Південноукраїнський правничий часопис. 2021. № 1. С. 183–187.
29. Грицишина Л. В. Припинення шлюбу за нормами міжнародного приватного права. Юридичний бюлетень. 2021. № 19. С. 89–92.
30. Грицишина Л. В. Grounds for ending of marriage in states of the world: comparative and law research. Recht der Osteuropäischen Staaten. 2021. № 1. С. 25–31.
31. Гринько С. Д. Деліктоздатність неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аспект. Часопис цивілістики. 2015. Вип. 19. С. 158–165.
32. Сердечна І. Л. Самозахист особистих немайнових прав інших членів сім'ї та родичів. Університетські наукові записки. 2018. № 3–4. С. 117–127.
33. Сердечна І. Л. Юрисдикційна форма захисту сімейних прав. Університетські наукові записки. 2019. № 3 (71). С. 170–183.
34. Сердечна І. Л. Дитина як учасник зобов'язальних правовідносин. Університетські наукові записки. 2021. № 1 (79). С. 64–72.
35. Сердечна І. Л. До питання про поняття здійснення суб'єктивних сімейних прав. Аналітично-порівняльне законодавство. 2023. № 6. С. 277–281.
36. Сердечна І. Л. Шлюбний договір та спадковий договір: порівняльно-правовий аналіз. Аналітично-порівняльне законодавство. 2024. № 1. С. 234–238.
37. Сердечна І. Л. Цивільно-правові наслідки договору, укладеного одним із подружжя в інтересах сім'ї. Право.UA. 2025. № 1. С. 420–425. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.1.62>
38. Сердечна І. Л. Зловживання суб'єктивними сімейними правами. Право.UA. 2025. № 2. С. 267–271. DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2025.2.42>
39. Грицишина Л. В., Сердечна І. Л. Поняття та сутність захисту сімейних прав та інтересів. Європейські перспективи. 2025. № 2. С. 420–424. DOI: <https://doi.org/10.71404/EP.2025.2.63>
40. Сердечна І. Л. Дитина з інвалідністю як учасник сімейних правовідносин. Наше право. 2025. № 3. С. 260–265. DOI: <https://doi.org/10.71404/NP.2025.3.36>
41. Vatrás V. Exploring the Legal Theory and Practical Implications of Marital Family Rights. Journal of Lifestyle and SDGs Review. 2025. Vol. 5, No. 1.
42. Vatrás V. Safeguarding spouses personal non-property rights in European Court of Human Rights jurisprudence. Edelweiss Applied Science and Technology. 2025. Vol. 9, No. 2. P. 405–412. DOI: <https://doi.org/10.55214/25768484.v9i2.4494>

9. Інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>
2. Конституційний Суд України. URL: <https://ccu.gov.ua/>
3. Верховний Суд. URL: <https://supreme.court.gov.ua/>
4. Велика Палата Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/velyka_palata/
5. Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/kas_cil/
6. Судова влада України. URL: <https://court.gov.ua/>
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/>
8. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/>
9. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>
10. Міністерство юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/>
11. Національна академія правових наук України. URL: <https://www.nals.com.ua/>
12. Європейський суд з прав людини. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/>